

הרב דוד אייגנר

שימוש בשאריות שמן תרומה טמא¹

הקדמה

חלק מתהליך הכנת שמן הוא העמדתו למשך תקופה מסוימת בלא תזוזה, כדי שהמשקעים (השאריות של המוצקים - 'החומר היבש' של הזיתים) ישקעו לתחתית החבית, וניתן יהיה לקבל שמן מזוקק יותר.² לעיתים כוהנים המקבלים כמות גדולה של שמן שרפה, מעמידים אותו בביתם לכמה חודשים, עד שמסיימים את כל הכמות שקיבלו. באופן זה ישנם משקעים נוספים שמצטברים בתחתית הכלי, שאינם נתפסים יפה בפתילה, ובאופן פשוט עדיין משקעים אלו מעורבים בשמן. במאמר זה נדון מה דין תערובת זו.

עומדות בפנינו אפשרויות מספר לשימוש בתערובת זו:

א. שימוש בה בתור שמן שרפה רגיל.

ב. נתינתה לישראל ושימוש ישראל בה.

ג. קבורתה.

ד. שריפתה.

הנחת היסוד העומדת בפנינו היא שעיקר השימוש כיום בשמן זה הוא לצורך הדלקת נרות שבת וחנוכה, ולכן כאשר לא ניתן להשתמש בשמן לצורך זה, אין בו כל שימוש בפועל³, למרות שעקרונית הוא ראוי לשימוש להדלקה במדורה וכדומה.

א. דין שמן שרפה

נאמר בתורה (במדבר יח, ח): 'ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומותי'. מכך שהתורה נקטה בלשון רבים - 'תרומותי' למדה הגמרא (שבת כה ע"א) שישנם שני סוגי תרומות,

1. בעניין שימוש של כוהנים בשמן שרפה להדלקת נרות שבת וחנוכה, נכתבו כמה מאמרים; עיין 'הדלקת נר חנוכה בשמן שריפה' לגר"ש ישראלי (התורה והארץ ח"ג עמ' 145); 'נתינת שמן תרומה לכהן' לרב יואל פרידמן (אמונת עתיך 20 עמ' 22) ומאמרים נוספים. על כן לא נדון בכך במאמר זה, וכן לא נדון באופן שבו שמן תרומה נעשה שמן שרפה.

2. זאת כדי לקבל שמן זית איכותי באחוז נמוך של חמיצות. יש לציין כי ישנן שיטות שונות לכך (טבעיות וכימיות), השיטה המתוארת כאן היא שיטה טבעית ולא כימית.

3. 'גמר המלאכה' של השמן, שלאחריו ניתן להפריש ממנו תרומות ומעשרות, הוא בתחילת שלב ההעמדה, שהרי השמן כבר מוכן, וכל מטרת השארתו היא כדי לקבל שמן ברמה טובה יותר.

משום שלצורך הדלקת הנרות צריך להשתמש בשמן מזוקק יחסית, שיוכל 'להיתפס' בפתילה, וכשיש בו מוצקים רבים אין הוא עולה יפה וכך אין הנרות דולקים באופן יפה.

תרומה טהורה ותרומה טמאה, ויש חיוב על הכוהנים להשתמש בשתי התרומות. יכולת השימוש בתרומה הטמאה היא שרפתה, ובהמשך הגמרא נכתב 'כשם שמצוה לשרוף הקדשים שנטמאו, כך מצווה לשרוף את התרומה שנטמאת'. ביאר רש"י במקום, שישנן שתי סיבות שבגינן יש לשרוף את התרומה: משום שדומה היא לקודש, ויש לשרוף קודשים שנטמאו, וכן משום שיש לחשוש לתקלה, שיבואו לאכול אותה⁴. במקום אחר (שבת כג, ע"ב) כתבה הגמרא: 'מאי שמן שריפה? אמר רבה: שמן של תרומה שנטמאה. ואמאי קרו לה שמן שריפה - הואיל ולשריפה עומד'. אם כן, שמן תרומה שנטמא יש לשורפו.

ב. קדושה בשאריות שמן שרפה

מובא במשנה (תרומות פ"א מ"ד): 'עוקצי תאנים (החלק המחובר בין הפרי לענף) וגורגרות והכליסים והחרובין של תרומה אסורים לזרים'. הירושלמי במקום מבאר בשם רבי אלעזר, שהעוקצים שאסורים לזרים הם דווקא העוקצים שיש בהם אוכל. את הירושלמי הביאו הראשונים, פרשני המשנה במקום, ודייקו שעוקצים שמחוץ לאוכל מותרים לזרים. דהיינו, כל מה שיש בו אוכל, גם אם מדובר בדבר שאינו חלק מהפרי, לאחר הקטיף יש בו קדושה והוא אסור לזרים. וכך פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"י):

עוקצי תאנים וגורגרות והכליסים והחרובין ומיעי אבטיח וקליפי אבטיח ואתרוג ומלפפון אע"פ שאין בהן אוכל וקניבת ירק שמשליכין בעלי בתים הרי אלו אסורים לזרים. אבל קניבת ירק שמקנבים הגננין מותרת לזרים.

ביאר הרדב"ז בדעת הרמב"ם, שהגננים שמייעדים את הפרי למכירה, מורידים רק את העלים המעופשים שכבר לא ניתן לאכול אותם כלל, ולכן עלים אלו מותרים לזרים, משום שאינם ראויים לאכילה כלל; אך הקונה את הירקות לביתו ומייעד אותם לאכילה, מוריד גם עלים שמעופשים מעט, אך עדיין ראויים לאכילה.

במקום נוסף (הל' מע"ש פ"ג ב"א) כתב הרמב"ם: 'מעשר אוכל דבר שדרכו להאכל... ואין מחייבין אותו לאכול פת שעיפשה ושמן שנסרח, אלא כיון שנפסל מאוכל אדם פקעה קדושה ממנו'.

מובן שלדעת הרמב"ם, כל מה שראוי לאכילה אפילו באופן חלקי - יש בו קדושה. רק חלק שאינו ראוי כלל לאכילה - מותר לזרים לאכול, אם כן יש קדושה בתערובת זו, שהרי היא ראויה לשימוש, גם אם בימינו מדובר בשימוש על ידי הדחק.

4. לשני טעמים אלו ישנה השלכה נוספת, לגבי השאלה האם יש חיוב עקרוני בשרפה, וגם אם אין חשש תקלה יש לשורפה, או שמא חיוב השרפה הוא רק במקרה שעלולה להיווצר תקלה מהשאת התרומה.

ג. הקפדת הכוהנים על השאריות

כפי שכתבנו לעיל, עיקר השימוש בזמננו בשמן שרפה הוא לצורך הדלקת הנר, וכשישנם מוצקים רבים אין השמן ראוי כל כך להדלקה.

מובא במשנה (תרומות יא, ה): 'גרעיני תרומה בזמן שהוא מכנסן אסורות ואם השליכן מותרות וכן עצמות הקדשים בזמן שהוא מכנסן אסורין ואם השליכן מותרין'.⁵ ובירושלמי: 'אמר רבי יוחנן בגלעיני אגסין וקרוסטומלין היא מתניתין, אמר רבי אלעזר ואפילו תימר בגלעיני הרוטב במחוסרות למצמן'.

לדעת הרש"ס במקום, המחלוקת בין רבי יוחנן לרבי אלעזר היא שלדעת רבי יוחנן, רק דבר שראוי לאכילה מצד עצמו, קדושתו תלויה בשאלה האם הכוהן כונס אותו, אך דבר שאינו ראוי לאכילה מצד עצמו, גם אם הכוהן כונס אותו אין בו קדושה. אך לדעת רבי אלעזר, כל דבר שניתן אפילו להוציא ממנו אוכל אף שאינו אוכל מצד עצמו - יש בו קדושה. אך לדעת שניהם, דברים שהכוהן אינו מעוניין בהם - אין בהם קדושה. באופן דומה ביאר הריב"מ⁶ במקום, את דעתו של רבי יוחנן. אם כן, תרומה שישנה ודאות שהכוהנים אינם מעוניינים בה, מכיוון שאינה ראויה לשימוש, אין בה קדושה. ניתן אפוא להבין שמכיוון שאין כיום שימוש בשמן זה, הרי שהכוהנים אינם מקפידים עליו, וייתכן שאפשר להתירו לזרים.

עם זאת יש לשאול, האם הדבר תלוי במידת הקפדתו של כל כוהן, ולפיה נקבע אם יש קדושה בתרומה, או שמדובר בהגדרות עקרוניות. דהיינו, האם העובדה שכיום השימוש הוא להדלקת הנר בלבד ולא למדורה או להדלקת מנורות וכדומה, משפיעה על עצם ההגדרה של שמן התרומה בתור שמן מותר או אסור בשימוש.⁵

ד. תרומות ומעשרות בקליפות תפוזים

ישנו דיון נרחב באחרונים מה דין של קליפות התפוזים, שהרי מחד גיסא הן חלק מהתפוז, אך מאידך גיסא, לאחר קילוף התפוז, ברוב הפעמים אין בהן כל שימוש, ורוב העולם נוהג להשליכן ולא להשתמש בהן כלל.⁶ דיון זה הוא הן לגבי קדושת שביעית,

5. יש לציין כי ישנו דיון בקשר למינים מסוימים, לגבי עצם חובתם בתרומות ומעשרות (ככרשינים) וכן לגבי הגדרתם ירק או תבואה (כפול המצרי, ראה למשל רמב"ם, הל' מע"ש פ"א ה"י), אך אין להביא משם ראיה לענייננו, משום שהדיון שם הוא על עצם עניינם, כיצד יש להגדיר אותם, שכן ישנם כמה אופנים לשימוש בהם, ולמחשבת האדם ישנה משמעות רבה לגבי הגדרתם. אך בנידון דידן, הדיון הוא לאחר שהשמן הוגדר ראוי לשימוש באופן ודאי, והשאלה היא לגבי השאריות.

6. דיון זה אינו רק בקשר לקליפות תפוזים, אם כי עיקר השאלות נסובו סביבן, אלא גם בקשר למקרים אחרים, כגון הפרשה מעלי הצנון על הצנון, הפרשה מעוקץ הארטישוק על הארטישוק. ראה 'באוהלה של תורה', ח"ד סימן נב, 'תרו"מ בארטישוק'.

האם יש לנהוג בקליפות אלו קדושה?⁷ והן לגבי תרומות ומעשרות, האם קליפות אלו חייבות בתרומות ומעשרות, והאם ניתן להפריש מקליפות התפוזים על התפוזים עצמם.⁸ נכתב בספר 'המעשר והתרומה' (מהדו"ב פ"ג אות לח עמ' פו):

וכן יש להעיר מלשון התוספתא... דקליפי אתרוג אסורין מפני שהקריות (בני הכפרים) אוכלין אותם מבואר מזה דאף דבר שאין דרך רוב בני אדם לאכלם וגם אין ראויים לאכילה רק ע"י שמקצתן, ואפילו בני הכפרים אוכלין אותם נחשבים כראויים לאכילה, מזה נלמד לענין קליפת תפוז שכפי הידוע יש נוהגים לאכלם כך, וגם טעים ביותר מקליפי אתרוג, וגם מרקחין אותם, יש עליהם תורת אוכל ואסורים בטבלם, וכן בתרומה וכן לענין שביעית...

ובהמשך נכתב: 'כל שכן בקליפות תפוז' שראויות יותר לאכילה רק מונעין מלאכלן מצד התפנקות, ולא משום שאין ראויין. מכאן מובן, שעל אף שבאופן מעשי כיום אין הכהונים משתמשים בשאריות השמן, מכיוון ששאריות אלו ראויות לשימוש, דין שאריות אלו כדין שמן שרפה, גם אם לא על ידי הדלקת נרות. וניתן לבאר שהגרעינים שהותרו הם אלו שמלכתחילה השימוש בהם אינו מוחלט וקבוע, אלא תלוי בדעת הכוהן.

ה. הנאה של כילוי על ידי ישראל

בשולי הדברים יש להזכיר את הדין שאין לישראל ליהנות הנאה של כילוי (שרפה) מתרומה. בתוספות (פסחים ט ע"א, ד"ה כדי שתהא), לומדים מהפסוק 'את משמרת תרומותי', שכל הנאה של כילוי אסורה; ולכן אסור לישראל להאכיל לבהמתו כרשיני תרומה, וודאי שאין לישראל להשתמש בשמן תרומה. וכך נפסק בשו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' יט), שלזר אסור ליהנות מהתרומה בשעת שרפתה, אך הנאה שאינה של כילוי מותרת.⁹ לכן ודאי הוא שגם במקרה שבו הכוהן אינו מעוניין בשאריות אלו, אין לו לתיתן לשימושו של ישראל, גם אם אי אפשר לשרוף את התרומה. במקרה זה יש לשים את שמן התרומה במכל או בכלי סגור ולהניח אותם בפת, באופן שתישמר קדושתו של השמן ולא יונהג בו מנהג ביזיון.¹⁰

סיכום

מכיוון שתערובת המוצקים בשמן ראויה לשימוש מצד עצמה, יש לנהוג בה כדין שמן שרפה לכל דבר, אין לתת אותה לישראל ויש לשרוף את השאריות.

7. ראה שב'משפט כהן' (סי' פד-פה) החמיר הרב קוק בדבר; וחזו"א (מעשרות סי' א ס"ק ל) הקל.

8. ראה ציץ אליעזר, ח"א סי' א.

9. יש לציין שישנם מצבים שונים שבהם ישראל יכול ליהנות הנאה של כילוי משרפת שמן תרומה, אך ישראל יכול ליהנות הנאה כזו רק אם גם הכוהן שותף בה, ראה רמב"ם, הל' תרומות פי"א.

10. עי' המעשר והתרומה, פ"א סעי' יד, (עמ' טו והערה לט).